

CUMHURİYET'İN KURULUŞUNDAN 27 MAYIS'A TÜRKİYE'DE MUHALİF BASIN: BASIN-İKTİDAR İLİŞKİLERİ (1923-1960)

Yaşar Aldırmaz*

Öz

Türk basın tarihi, kamuoyunun taleplerinden ziyade devletin modernleşme ve meşruiyet inşası ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Bu gelenek, 1831'de bir hükümet organı olarak kurulan Takvim-i Vekayi'den itibaren basının, iktidarın ideolojik bir aracı olarak konumlanmasına yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte bu araçsal rol, yeni rejimin devrimci dönüşüm projesini topluma benimsetmek amacıyla daha da pekiştirilmiştir. Tek parti döneminde (1923-1945), özellikle Takrir-i Sükûn (1925) ve 1931 Matbuat Kanunu gibi yasal düzenlemelerle muhalif sesler sistematik olarak tasfiye edilmiş ve basın, tek sesli bir yapıya büründürülmüştür. 1946'da çok partili hayata geçişle başlayan dönem ise çelişkili bir yapı sergilemiştir. Başlangıçtaki görece özgürleşme ve yayın çeşitliliğindeki artış, kısa süre sonra yerini siyasi kutuplaşmanın yansıdığı partizan bir basına ve özellikle 1954 sonrası Demokrat Parti iktidarının yoğunlaşan baskılarına bırakmıştır. Bu çalışma, Türkiye'de 1923-1960 yılları arasında muhalif basının bu yapısal koşullar altındaki serüvenini incelemektedir. Medya sistemleri tipolojisi ve kamusal alan kuramı çerçevesinde yapılan analiz, siyasi iktidarlara değışse dahi basını

* Dr. Öğretim Görevlisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Merkezi Araştırma Laboratuvarları Uygulama ve Araştırma Merkezi, İzmir/Türkiye, yasar.aldirmaz@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-9138-0536.

denetim altında tutma refleksinin süreklilik arz ettiğini ve Türkiye’de özgür bir medya geleneğinin kurumsallaşması önündeki en temel engelin bu yapısal süreklilik olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Basın Tarihi, Muhalif Basın, Basın-İktidar İlişkileri, Basın Özgürlüğü, Otoriter Medya Modeli.

Dissident Press in Turkey from the Founding of The Republic to May 27: Press-Power Relations (1923-1960)

Abstract

The history of the Turkish press has been shaped not by public demand, but by the state’s needs for modernization and the construction of legitimacy. This tradition, beginning with Takvim-i Vekayi established in 1831 as a government organ, has led to the press being positioned as an ideological instrument of power. With the proclamation of the Republic, this instrumental role was further reinforced to instill the new regime’s revolutionary transformation project in society. During the single-party period (1923-1945), dissident voices were systematically eliminated through legal regulations such as the Law on the Maintenance of Order (1925) and the 1931 Press Law, and the press was transformed into a monolithic structure. The period beginning with the transition to a multi-party system in 1946, however, exhibited a contradictory nature. The initial relative liberalization and increase in publication diversity soon gave way to a partisan press reflecting political polarization and the intensified pressures of the Democrat Party government, especially after 1954. This study examines the trajectory of the dissident press under these structural conditions in Turkey between 1923 and 1960. The analysis, conducted within the framework of media systems typology and public sphere theory, reveals that even as political powers changed, the reflex to keep the press under control persisted, and this structural continuity has been the most fundamental obstacle to the institutionalization of a free media tradition in Turkey.

Keywords: Turkish Press History, Dissident Media, Press-Power Relations, Press Freedom, Authoritarian Media Model.

Giriş

Türk basın tarihinin kökenleri, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Batı ile kurduğu kültürel ve diplomatik ilişkiler bağlamında şekillenmiştir. Bu sürecin başlangıç noktasını, 1795 yılında İstanbul’daki Fransız Elçiliği Matbaası’nda yayımlanan Bulletin des Nouvelles gazetesi oluşturmaktadır.¹ Fransız Devrimi’nin ideolojik yansımalarını Osmanlı coğrafyasındaki Fransız tebaaya aktarmayı

¹ M. Nuri İnüç, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul 2005, s.165-166.

amaçlayan bu yayın, bir yıl kadar faaliyette kalmış, ardından aynı işlevi sürdüren Gazette Française de Constantinople yayımlanmaya başlamıştır. Her iki yayın da dönemin devrimci Fransız dış politikasının bir uzantısı niteliğinde olup Fransız yurttaşlarını Fransa'daki siyasal gelişmelerden haberdar etme amacı taşımıştır.² Bu dönemi izleyen yıllarda, özellikle İzmir ve İstanbul merkezli olmak üzere Fransızca gazetecilik faaliyetleri yaygınlaşmıştır.³ Alexandre Blacque'ın öncülük ettiği Le Spectateur Oriental ve Courier de Smyrne gibi pek çok yayın bu geleneği temsil eder.⁴ Çoğunlukla Osmanlı vatandaşlığı taşımayan Levanten gruplar tarafından çıkarılan bu gazeteler, içerikleri bakımından Batı'ya dönük ticari ve siyasal haberleri yansıtmıştır.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde Osmanlı topraklarında süreli yayıncılık faaliyetlerinin başlangıçta Türkçe dışındaki dillerde, özellikle Levantenlerin ve yabancı uyrukluların girişiyle geliştiği görülmektedir. Tamamı Türkçe olarak yayımlanan ilk gazete olan Takvim-i Vekayi, Sultan II. Mahmud'un doğrudan iradesiyle 1 Kasım 1831'de İstanbul'da yayımlanmaya başlanmış kısa sürede resmî nitelik kazanarak devletin karar ve bildirimlerini ileten bir yayın organı haline gelmiştir.⁵ Bu gelişme, Osmanlı modernleşme sürecinde devlet eliyle kurumsallaşan ilk basın örneği olarak sonraki dönemlerde kamuoyunun yönlendirilmesinde ve siyasal meşruiyetin inşasında önemli bir rol oynayacak yapının habercisi olmuştur.

Millî Mücadele'nin zaferle neticelenmesinin ardından 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile Türkiye'de siyasal sistemin yanı sıra toplumsal yapının tüm bileşenlerini kapsayan köklü bir dönüşüm süreci başlatılmıştır. Bu yeni döneme geçişte basın alanında gerçekleştirilen ilk düzenlemelerden biri, Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti tarafından basın üzerindeki sansürün kaldırılması olmuştur. Böylelikle 1912 yılından beri uygulanmakta olan sıkı sansür rejimi resmen sona erdirilmiştir. Bu gelişme, yeni devletin ifade özgürlüğü alanında atmış olduğu önemli bir ilk adım olarak kayda geçmiştir. Ancak bu hukuki adım, uygulamada tam anlamıyla özgür bir basın ortamının doğmasına imkân vermemiştir. Zira Cumhuriyet'in daha ilk yıllarında karşı karşıya bulunduğu iç ve dış tehditler, inkılapların toplumsal hayatta kökleşmesini sağlama amacıyla basının yönlendirici ve kurucu bir işlev üstlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda hükümet, basını serbest bir fikir yarışının ötesinde, milli egemenliğin ve çağdaşlaşma iradesinin taşıyıcısı bir kurum olarak görmüştür. Bu yaklaşım doğrultusunda, 1923-1946 yılları arasında devam eden tek parti yönetimi boyunca, basın-yayın alanı kamu düzenini, devrimleri ve kurucu ilkeleri muhafaza edecek bir

² Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, İzmir 2006, s.9.

³ François Georgeon, "Kemalist Dönemde Türkiye'de Fransızca Yayın Tapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)", (çev. Niyazi Öktem), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI/17, (Mart 1990), s.321-324.

⁴ Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s.10-11.

⁵ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul 1996, s.7.

yapı içinde şekillendirilmiş, yaşanan iç ve dış gelişmeler bu yönelimi daha da pekiştirmiştir.

1946 yılında sona eren tek parti yönetiminin ardından çok partili siyasal hayata geçilmesiyle birlikte Türkiye’de basın alanında görece bir serbestleşme yaşanmış, bu yeni dönemde fikir çeşitliliği ve yayın organlarının sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen basının çok sesli yapısı kısa süre içerisinde yeniden baskı mekanizmalarının hedefi hâline gelmiştir. Özellikle muhalif çizgide yayın yapan gazeteler ve dergiler, farklı dönemlerde uygulamaya konulan idari ve adli tedbirler sonucunda susturulmuş, eleştirel kalemler hakkında çeşitli yargı süreçleri işletilmiştir. Böylelikle, demokratikleşme yönündeki ilk adımların atıldığı bu yeni siyasal ortamda dahi basın özgürlüğü uygulamada istikrarlı biçimde korunamamış, muhalif yayın organları, maruz kaldıkları baskı ve cezalar neticesinde dönem dönem sessizliğe mahkûm edilmiştir.

Kuramsal Çerçeve ve Yöntem

Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde basın-iktidar ilişkilerinin analizi, haberleşme alanının dönüşümünü göstermesinin yanı sıra, siyasal düzenin sınırlarını belirleyen ideolojik ve hukuki zemini anlamak açısından da büyük önem taşır. Bu çerçevede çalışma, kuramsal temelini Habermas’ın kamusal alan kuramı ile medya sistemleri tipolojisine dayanan otoriter model açıklamaları olmak üzere iki ana yaklaşıma dayandırmaktadır.

Jürgen Habermas tarafından geliştirilen kamusal alan kavramı, bireylerin kamusal meseleler hakkında akıl yürütme ve siyasal irade oluşturma süreçlerine katılımını mümkün kılan tarihsel bir iletişim zeminini ifade eder.⁶ Bu bağlamda basın, kamusal alanın oluşumunu sağlayan temel bir kurumsal yapıdır. Ancak bu ideal tip, Türkiye gibi modernleşme sürecini yukarıdan aşağıya yönlendiren bir devlet yapısında, sınırlı ve kontrollü biçimde işlerlik kazanabilmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında basın, serbest bir kamusal müzakere ortamı olmaktan ziyade devrimlerin meşruiyetini tahkim eden ve yeni rejimin temellerini toplumsal düzeyde yaygınlaştıran bir araç olarak kurgulanmıştır. Bu araçsal yaklaşım, çok partili hayata geçiş sürecinde de yapısal bir dönüşüme uğramamış, iktidarlar değişse de Habermas’ın idealize ettiği anlamda özerk bir kamusal alanın kurumsallaşması, siyasi kutuplaşma ve yasal baskılar nedeniyle bu dönemde de tam anlamıyla mümkün olamamıştır.

Habermas’ın kuramını tamamlayıcı biçimde, medya sistemlerinin devlet yapılarıyla ilişkisini açıklamaya çalışan Siebert, Peterson ve Schramm tarafından geliştirilen medya sistemleri tipolojisi, Türkiye’deki erken dönem basın rejimini

⁶ Jürgen Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, (çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar), İstanbul 2021.

anlamak açısından önemli bir çerçeve sunar. Bu tipolojideki “otoriter medya modeli”, devletin medya üzerindeki mutlak denetimini ve basının rejim çıkarları doğrultusunda yönlendirilmesini esas alır.⁷ Tek parti yönetimi altında temelleri atılan ve Demokrat Parti (DP) iktidarında da varlığını sürdüren bu modelde, basın yasaları ile getirilen hukuki sınırlamalar, idari baskı araçları, sansür ve kapatma kararları ile sistematik bir denetim mekanizması tesis edilmiştir. Bu çerçeve, Türkiye’de basın-devlet ilişkilerinin tarihsel seyrine dair güçlü bir kuramsal ve ampirik analiz zemini sunmaktadır. Özellikle muhalif yayınların maruz kaldığı baskı biçimlerinin, otoriter medya yapılarının sürekliliği açısından nasıl işlev gördüğü sorusu, bu bağlamda kritik önem taşımaktadır.

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde belge temelli tarihsel analiz yöntemine dayanmaktadır. Araştırmanın temelini, dönemin resmî belgeleri, arşiv kaynakları ve süreli yayınları gibi birincil kaynaklar ile konuya ilişkin nitelikli ikincil akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Ancak, muhalif basın tarihine dair kaynakların sınırlı ve dağınık olması, ayrıca genel tarih yazımının ana akım yayınları merkeze alması, bu alanda sistematik bir incelemeyi güçleştirmiştir. Bu kısıtlılıklar göz önünde bulundurularak elde edilebilen verilerle dönemin olabildiğince kapsamlı bir analizi hedeflenmiştir.

Çalışma, bu metodolojik çerçeveye uygun olarak kronolojik ve tematik bir bütünlük içinde üç ana dönem üzerinden yapılandırılmıştır:

1. 1923-1930: Cumhuriyet’in ilanından 1931 Matbuat Kanunu’na kadar olan süreçte rejim güvenliği kaygıları ve basındaki ilk kırılmalar,
2. 1931-1945: Yasal düzenlemeler ve savaş koşulları altında basın rejiminin dönüşümü ve sistematik denetim uygulamaları,
3. 1946-1960: Çok partili hayata geçişle başlayan görece özgürleşme ortamı ve Demokrat Parti döneminde baskı mekanizmalarının yeniden tesisi.

Bu dönemsel yapı, Türkiye’de basın-iktidar ilişkilerinin dönüşümünü anlamak ve muhalif yayınların geçirdiği evreleri karşılaştırmalı olarak incelemek amacıyla tercih edilmiştir.

1. Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarında Basın Düzeni ve Denetimi (1923-1930)

Türkiye, Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte, kozmopolit imparatorluk yapısından koparak modern bir ulus-devlet yapısının temellerinin atıldığı radikal bir siyasal ve toplumsal dönüşüm evresine girmiştir.⁸ Bu süreçte basın, yeni rejimin kamuoyu

⁷ Fred S. Siebert, Theodore Peterson, Wilbur Schramm, “The Authoritarian Theory of The Press”, *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do*, Champaign 1984, s. 9-38.

⁸ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, İstanbul 2019, s.101-104.

nezdinde meşruiyet kazanması ve inkılapların benimsetilmesi bakımından stratejik bir işlev üstlenmiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Millî Mücadele dönemindeki tutumunu Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam ettirerek basına dair dikkatli ve yönlendirici bir yaklaşım benimsemesi, bu işlevin devlet aklı içindeki öneminin açık bir göstergesidir. Bu nedenle, dönemin iktidar perspektifinde basın üzerindeki denetim, bir baskı aracı olmaktan çok, yeni kurulan devletin kırılgan yapısını koruma ve halkı Cumhuriyet ilkeleri doğrultusunda yönlendirme amacı taşımıştır.

Bu dönemde hilafet ve saltanat kurumlarının kaldırılması, özellikle İstanbul merkezli çevrelerde bu kurumları savunan yayınların varlığını sürdürmesine neden olmuştur. Bu nedenle, kamu düzeninin sağlanması ve rejim karşıtı propagandanın engellenmesi amacıyla hükümet, basın alanındaki düzenlemelere öncelik vermiştir. Ancak bu yöndeki ilk adım, beklentinin aksine özgürlükçü bir nitelik taşımıştır. 7 Ekim 1923 tarihli ve 49 sayılı kararnameyle, basın üzerindeki sansür uygulaması ve sıkıyönetim resmen kaldırılmıştır. Bu düzenleme, İstanbul'un 2 Ekim 1923'teki fiili tahliyesi sonrasında atılmış sembolik önemde bir adım olmuştur.⁹

Ne var ki bu özgürleştirme hamlesi, basının sınırsız ve serbest bir tartışma alanı hâline gelmesine imkân vermemiştir. Yeni rejimin kurucu ilkelerini zedeleyebilecek nitelikteki yayın faaliyetleri, Millî Mücadele döneminde edinilen tecrübeler ışığında bir güvenlik riski olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, ilk hamle olarak Millî Mücadele'ye muhalefet eden bazı gazetecilerin dahil olduğu bir liste oluşturulmuş,¹⁰ bu liste hükümet tarafından 22/23 Nisan 1924 tarihinde genel kurula sunulmuştur.¹¹ Hükümetin 1 Haziran 1924'te Köylü gazetesi sahibi Refet Bey'i de listeye eklemesiyle kamuoyunda *Yüzellilikler* olarak bilinen liste son hâlini almıştır. Söz konusu kişiler, 28 Mayıs 1927 tarihli ve 1064 sayılı yasa ile Türk vatandaşlığından çıkarılmış ve yurtdışına sürgün edilmişlerdir.¹²

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısında gerçekleştirilen köklü dönüşümler, doğal olarak basının ana gündemini oluşturmuştur. Bu süreçte bazı gazetelerde söz konusu reformlara ilişkin eleştirel yazıların yer aldığı görülmüş, özellikle 1923-1924 yıllarında ifade edilen görüşlerin görece açık ve doğrudan bir dil taşıdığı dikkati çekmiştir. Ancak bu kısa serbestî evresi 1925 yılında yürürlüğe giren Takrir-i Sükûn Kanunu¹³ ile birlikte kısa sürede yerini daha sıkı bir denetim rejimine bırakmış; Sebilürreşad Mecmuası, Tanin, Sayha, Tevhid-i Efkâr, Orak Çekiç, İstiklal, Son Telgraf ve Aydınlık gazetelerinin

⁹ Belkıs Ulusoy Nalcioğlu, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul 2018, s. 274.

¹⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 4/2, 16 Nisan 1340, s. 442-443.

¹¹ Şaduman Halıcı, "Yüzellilikler", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/124/Y%C3%BCzellilikler> (26.05.2025).

¹² Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi-V 1923 Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul 2021, s.304.

¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s. 149.

yayımlarının yasaklanması¹⁴ gibi uygulamalarla basın, devletin ideolojik çerçevesi dışında kalan seslere kapatılmıştır.

Bu yıllardaki basın ortamı, Ankara'da rejimin sesi olan Hakimiyet-i Milliye ve Yeni Gün gibi gazeteler ile İstanbul'da yayımlanan Vakit, Akşam, Tanin ve Tevhid-i Efkar gibi daha çeşitli seslerin yer aldığı yayınlardan oluşmaktaydı.¹⁵ Başlangıçta bu yayınların birçoğu hem yeni devletin söylemini taşıyan hem de zaman zaman eleştirel olabilen ikili bir rol üstlenmiştir. Ancak bu karmaşık yapı, basındaki safların netleşmesiyle hızla değişmeye başlamıştır. Örneğin, Ahmet Emin Yalman'ın çıkardığı Vatan gazetesi kısa sürede dönemin önemli muhalif yayınlarından biri hâline gelirken Yunus Nadi, Yeni Gün'ü kapatarak 1924'te kurduğu Cumhuriyet gazetesiyle rejimin en güçlü sözcülerinden birine dönüşmüştür. Bu kutuplaşmaya rağmen Sebülreşad ve Aydınlik gibi farklı ideolojik dergilerin varlığını sürdürmesi, görüş çeşitliliğinin henüz tam anlamıyla ortadan kalkmadığını göstermiştir.

1923-1930 yılları arasında Türkiye'de basın, yeni rejimin siyasal, hukuki ve toplumsal temellerini kamuoyuna anlatma ve tartışma sorumluluğuyla hareket etmiştir. Bu dönemde gazetelerin ana gündemini, doğrudan rejimin kurucu karakterini belirleyen anayasal ve siyasi meseleler oluşturmuştur. Devletin idare şeklinin “Cumhuriyet” olarak tanımlanması, 1921 Anayasası'nın yenilenmesi, başkentini Ankara olması ve Cumhurbaşkanı'nın seçimi gibi konular, bu tartışmaların merkezinde yer almıştır.

Bu tartışmaların yanı sıra, hilafetin kaldırılması ve 1928 Harf Devrimi gibi köklü reformlar da kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır. Aynı şekilde, Cumhuriyet Halk Fırkası'na alternatif ikinci bir parti kurma girişimleri ile 1925 Şeyh Sait İsyanı ve bu isyanı bastırmak için çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu gibi siyasi krizler de basının en önemli gündem maddeleri olmuştur.

1.1. Dönemin Basınında Tartışılan Meseleler

Bu dönemde basında en çok tartışılan meselelerin başında, devletin idare şeklinin hukuki olarak tanımlanması yer almıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Eylül 1923'te Avusturya merkezli Neue Freie Presse gazetesine verdiği demeç, bu tartışmanın kamuoyuna yansımada belirleyici olmuştur. Demecinde, fiilen bir cumhuriyet rejimine geçilmiş olduğunu belirten Paşa, artık bu durumun resmîleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶ Bu açıklama, rejimin adı konusunda bir netlik sağlasa da 1921 Anayasası'nın henüz değiştirilmemiş olması nedeniyle yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu anayasal belirsizlik ortamı, basında birbiriyle ilişkili birçok yeni gündem maddesini tetiklemiştir. Cumhurbaşkanı'nın

¹⁴ BCA, 30-18-1-1/13-25-16; BCA, 30-18-1-1/13-22-15; BCA, 30-18-1-1/13-12-12.

¹⁵ Nalcioğlu, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁶ Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, (çev. Füsun Doruker), İstanbul 2017, s.455; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul 2019, s.183; Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, (çev. Necdet Sander), İstanbul 2018, s.445.

kim olacağı ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bu makama getirilip getirilmeyeceği sorusu, bu tartışmaların merkezinde yer almıştır. Buna paralel olarak Millî Mücadele'nin fiilî merkezi olan Ankara'nın resmen başkent ilan edilmesi de basının önemli gündem maddelerinden biri hâline gelmiştir. Ancak tüm bu siyasi ve anayasal tartışmaların arka planında, daha derin bir mesele olan hilafet kurumunun geleceği yer almıştır.

Cumhuriyet'in ilanı sürecinde basında yer alan en dikkat çekici tepkilerden biri, İstanbul'da yayımlanmakta olan Tevhid-i Efkar gazetesinin başyazarı Velid Ebüzziya'ya aittir. Türkiye'nin cumhuriyet usulüyle idare edileceğine dair haberlerin yayılması üzerine, 30 Ekim 1923 tarihli yazısında "*Cumhuriyet Bahsi de Nereden Çıktı?*" başlığıyla kaleme aldığı makalede bu gelişmeye şaşkınlıkla yaklaştığını açıkça ifade etmiştir. Aynı yazıda, Cumhuriyet'in ilanının aceleye getirildiğini ileri süren Ebüzziya, 31 Ekim 1923 tarihli "*Efendiler, Devletin Adını Taktınız; İşleri Düzeltilebilecek misiniz?*" başlıklı yazısında muhalefetini daha da belirginleştirmiştir. Ebüzziya'nın ifadesiyle:

*"Haftalardan beri cumhuriyet cumhuriyet diye tebeyyün-i devlet icra edileceğiz diye çırpınan ve sütun sütun yazılarla herkesin kafasını şişiren efendiler, Celal Nuri ve Ağaoğlu Ahmet beyler nihayet emellerine nail oldular... Eğer dün ilan edilen cumhuriyetin erkân ve mensubu bunu yapabileceklerinden emin iseler, biz de kendilerine öyle ise cumhuriyetiniz mübarek olsun efendiler diyoruz."*¹⁷

Cumhuriyet'in ilanına Tevhid-i Efkar aceleci olduğu gerekçesiyle karşı çıkarken Tanin gazetesi ise bu gelişmeyi doğal ve beklenen bir sonuç olarak değerlendirmiştir. Tanin gazetesindeki "*Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı*" başlıklı yazısında İsmail Müştak, bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

*"...Vakıa şu an son dört senelik hadisatın mazbatasını bi taraf bi rinin gözü önüne dökerek lütfen şunları okuyun ve bir hüküm verin desek, o hadisatı yaratan ve yaşatan sebeplerden hiç şüphe yok ki milletimiz için şerefle dolu neticeler çıkartacaktır. Diyecektir ki; 'Mercudiyetinin son ne fesi ihtizarı içinde birden silkinerek, tarih-i cihanda emsaline nadir tesadüf edilir bir cihad ve azim ile hayat ve istiklalini elde etmeye muvaffak olan Türk Milleti bu istikbale liyakatini ve kendini idareye kabiliyetini isbat etmiştir. Böyle bir millet mukadderatını pek tabiidir ki kendisinden başka el lere tevdi edemezdi. Bir milletin kendi mukadderatını kendisi idare etmesi bir zaruret mahiyetinde tayin edince, buna verilebilecek yegane şekl-i tat min de halk idarelerinin eşkal-ı malumesi arasından birini intihap etmekte. Cumhuriyet bu şekillerden biri olduğu için Türk Milleti Cumhuriyet ilan etmekle liyakat ve kabiliyetini gösterdiği bir idare sistemini kabul etmiş oldu... Her fertte bir ve müstakil birer Türk vatandaşı zevk ve gururunu yaşatacak olan bir Cumhuriyet için, bütün gönüllerden en halis bir iman ve inşirah yükselecek his ancak şu olabilir: Yaşasın Cumhuriyet'"*¹⁸

¹⁷ Tevhid-i Efkar, 31 Ekim 1923

¹⁸ Tanin, 31 Ekim 1923.

Bu farklı tepkiler, Cumhuriyet'in ilanının basın ortamında ideolojik bir saflaşmaya neden olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Özellikle Velid Ebüzziya'nın Tevhid-i Efkâr'daki ifadeleri, bu dönemde basının henüz tek sesli bir yapıya bürünmediğini, ancak rejime muhalefetin sınırlarının hızla daralmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

Tevhid-i Efkâr, bu gelişmeyi dönemin siyasal belirsizlikleri bağlamında da değerlendirmiştir. Gazetenin 30 Ekim 1923 tarihli manşeti, sürece yönelik eleştirel tutumunu dolaylı yoldan yansıtmaktadır: “*Buhran-ı vükelâ, pek ani bir sûrette tebdil-i mahiyet ederek bir şekl-i hükûmet ve cumhuriyet meselesi bâline inkılâp ediverdi. Ankara, 29 Teşrinievvel (müstaceldir - muhabiri mahsusamızdan): Riyâset-i Cümhur intihabına 158 mebus iştirak etmiş ve müttefikan Gazî Mustafa Kemal Paşa reis-i cümhur intihap olunmuştur.*”¹⁹ Bu manşet, Cumhuriyet'in ilanının bir hükümet krizinden doğduğu izlenimini uyandıracak şekilde kaleme alınmış, aynı zamanda Cumhurbaşkanı seçiminin ne kadar hızlı ve tartışmasız gerçekleştiğini vurgulamıştır. Gazetenin başyazarı Velid Ebüzziya, bu gelişmeyi izleyen günlerde “*Meclis Reisliği ile Cümhur Reisliği Bir Arada Olmaz, İkisinden Birini Tercih Etmeli!*” başlıklı yazısıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın hem Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı hem de Cumhurbaşkanlığı görevlerini aynı anda yürütmesine karşı görüşlerini dile getirmiştir. Ebüzziya, bu durumun mevcut cumhuriyet rejimlerinde görülmeyen bir uygulama olduğunu belirterek şu değerlendirmeyi yapmıştır: “*Bizde reis-i cumhura riyâset-i cümhur ile beraber Meclis riyasetinin de verilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda memleketin hayat-ı siyâsîye ve içtimâyesinde faal rol oynamak kararını terviç arzusundan ileri geliyor.*”²⁰

Ebüzziya'nın bu ifadeleri, yeni rejimle birlikte devlet erkleri arasında nasıl bir denge kurulacağına dair dönemin tartışma iklimini yansıttığı gibi, bazı çevrelerde duyulan kurumsal endişelerin de basın yoluyla dillendirilmesine örnek teşkil etmektedir.

Cumhuriyet'in ilanına dair basında yer alan değerlendirmeler arasında, Hüseyin Cahit (Yalçın)'ın kaleme aldığı yazılar özel bir yer tutar. Tanin gazetesindeki makalesinde Yalçın, Cumhuriyet rejimini ilke olarak desteklemekle birlikte, ilan sürecinin biçimi ve zamanlamasına yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Cumhuriyet'in ancak liyakatli bir yönetimle yaşayabileceğini vurgulayan Yalçın, rejimin salt bir isim değişikliği olmadığına dikkat çekerek şu ifadelerle yer vermiştir: “*...Cumhuriyet ancak iyi idare ile, cumhuriyete lâyık olmakla yaşar. Cumhuriyet tılsım değildir... Ben cumhuriyetçiyim... Esas itibarıyla mevcut olan Cumhuriyet'in yalnız ilân tarzı ve tespitin biraz garip olduğunu da söylemek borcumuzdur.*”²¹ Bu ifadeler, rejime temel bir itirazdan çok, kuruluş sürecinde benimsenen yöntemlere dair dikkatli bir uyarı niteliğindedir. Bu yaklaşım, dönemin basınındaki eleştirilerin bazılarının rejim

¹⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 30 Ekim 1923

²⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 1 Kasım 1923.

²¹ *Tanin*, 31 Ekim 1923.

karşısı olmak yerine, kurumsallaşma sürecine dair yapıcı sorgulamalar içerdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Hüseyin Cahit (Yalçın), rejimin kurumsal yapılanmasına, erkler arasındaki dengeye ve liderlik tarzına ilişkin çekincelerini de kamuoyuyla paylaşmıştır. Özellikle Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın fiilen Meclis'e ve hükümete yön veren bir otorite olması gerektiği yönündeki görüşleri sert biçimde eleştirmiş ve bu tür bir yaklaşımın diktatörlüğe yol açabileceği uyarısında bulunmuştur: *“Mustafa Kemal Paşa kanunî merkiini bırakıp da diktatör makamına çıktığı dakikada bütün vaziyet değişir... Mustafa Kemal Paşa Hazretleri diktatör merkiine çıkarıldığı gün bütün manevî nüfuzunu, memleketin minnettarlığını kaybeder.”*²² Yalçın, aynı şekilde Ankara'nın başkent seçilmesini de *“fazla acele verilmiş ve simgesel anlamı ağır basan”* bir karar olarak nitelemiş ve bu tercihin rasyonel zemininin yeterince tartışılmadığını ileri sürmüştür.

Siyasi ve idari kararlara yönelik bu itirazların yanı sıra, Hüseyin Cahit'in en tartışmalı çıkışlarından biri, hilafetin kaldırılmasına ilişkin olmuştur. Cumhuriyet rejiminin laiklik doğrultusunda attığı bu adımı eleştiren Yalçın, hilafetin Türkiye için uluslararası bir prestij kaynağı olduğunu savunmuştur. Bu düşünceler yalnızca Tanin ile sınırlı kalmamış, İkdâm gazetesinden Ahmet Cevdet ve Tevhid-i Efkâr'dan Velid Ebüzziya da benzer görüşleri dile getirmiştir. Yeni rejimin devrim süreciyle açıkça çatışan bu muhalefet çizgisini, devlet rejime yönelik ciddi bir tehdit olarak görmüştür. Bu bağlamda, İstanbul'da görevlendirilen İstiklal Mahkemesi tarafından Hüseyin Cahit (Yalçın), Ahmet Cevdet ve Velid Ebüzziya hakkında yargılama başlatılmış, üç gazeteci vatana ihanet suçlamasından beraat ederken²³ davada yargılanan Lütfi Fikri hakkında mahkûmiyet kararı verilmiştir. Bu süreç, Cumhuriyet'in ilk yıllarında basın özgürlüğünün sınırlarının, rejimin bekasına ilişkin kaygılarla çizildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

1.2. Takrir-i Sükûn ve Muhalif Gazeteler

Hilafetin kaldırılması gibi radikal reformlar, özellikle Tevhid-i Efkâr, Tanin ve İkdâm gibi İstanbul merkezli gazetelerde sert tepkilere yol açmış ve bu durum Ankara'daki Cumhuriyet yönetimiyle İstanbul basını arasındaki ilişkileri gerginleştirmişti.²⁴ Hükümetin ilk tepkisi gazetecilere yönelik yargı süreçleri başlatmak olsa da bu gerginliği yönetmek ve basını rejimin hedefleriyle uyumlu hâle getirmek için farklı bir adım daha atılmıştır. Bu amaçla, harp oyunları nedeniyle İzmir'e gelen gazetecilere yaptığı konuşmada Gazi Mustafa Kemal Paşa basına duyulan güveni ve yüklenen sorumluluğu şu ifadelerle dile getirmiştir:

²² Tanin, 1 Kasım 1923.

²³ Çağatay Benhür, Murat Ardıç, “İkdâm Gazetesi”, *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/743/%C4%B0kd%C3%A2m_Gazetesi (27.05.2025).

²⁴ Fahir Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul 2024, s.176-178.

*“Türkiye matbuatı milletin hakiki sada ve iradesinin tecelligâhı olan Cumhuriyetin etrafında çelikten bir kale vücuda getirecektir. Bir fikir kalesi, zihniyet kalesi. Erbab-ı matbuattan bunu talep, Cumhuriyetin hakkıdır. Bugün milletin samimi olarak müttehit ve mütesanit bulunması zaruridir. Umumun selameti ve saadeti bundadır. Mücadele bitmemiştir. Bu hakikati milletin kulağına, milletin vicdanına lüzumu gibi isalde matbuatın vazîfesi çok ve çok mühimdir.”*²⁵

Bu konuşma, Cumhuriyet rejiminin basından inkılap sürecine ideolojik ve kültürel bir inşa sürecine katkı sunma yönünde bir işlev beklediğini açıkça ortaya koymuştur. Rejimin beklentisi, basının eleştirel bir denetim organı olmasından çok, mücadelenin bitmediği bir ortamda birliği sağlayacak ve rejimin değerlerini topluma benimsetecek bir zihniyet kalesi işlevi görmesiydi.

1924'teki İzmir toplantısıyla rejim ile basın arasında kurulan kırılğan denge, 1925 yılı şubat ayında Anadolu'da ortaya çıkan Şeyh Said İsyanıyla tamamen bozulmuştur.²⁶ Devlet, kamu düzeni ve rejimin güvenliğini sağlama gerekçesiyle sert önlemler almış, bu süreçte 4 Mart 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, hükümete her türlü muhalefeti bastırmak için olağanüstü yetkiler tanımıştır. Kanunu takiben kurulan iki İstiklal Mahkemesi'nden İstanbul'da görevlendirilenin öncelikli hedefi, isyanla dolaylı bağlantılı görülen muhalif basın organları olmuştur.

Nitekim kısa süre içinde basın üzerinde geniş çaplı bir tasfiye hareketi başlatılmıştır. 6 Mart 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla İstanbul'da yayımlanan Son Telgraf, İstanbul, Sebilürreşad, Aydınlık ve Orak-Çekiç gazeteleri süresiz olarak yasaklanmıştır.²⁷ Bu dalga kısa sürede Anadolu'ya da yayılmış, İzmir'de Sadâyı Hak, Trabzon'da İstikbal ve Kahkaha gibi gazetelerin yayınlarına son verilmiştir.²⁸ Baskılar, İstanbul basınına da hedef almış, 16 Nisan 1925'te Tanin gazetesi ve Şark İstiklal Mahkemesi kararıyla kapatılan Vatan gazetesinin yerine çıkarılan Millet gazetesi süresiz olarak kapatılmıştır.²⁹ Bu süreçte en sembolik cezalardan birini Tanin gazetesinin başyazarı ve sahibi olan Hüseyin Cahit (Yalçın) almıştır. 20 Nisan'da gözaltına alınan Yalçın, 7 Mayıs 1925'te sonuçlanan mahkeme kararıyla Çorum'da ömür boyu sürgün cezasına çarptırılmıştır. Aynı davada, gazetenin diğer yöneticileri de İstiklal Mahkemesi tarafından çeşitli hapis cezalarına mahkûm edilmiştir.³⁰

²⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt II (1922-1924)*, (ed. Yüksel Özgen), Ankara 2024, s. 301.

²⁶ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul 2020, s.51.; Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Ankara 1999, s.214-220.

²⁷ BCA, 30-18-1-1/13-12-12.

²⁸ BCA, 30-18-1-1/13-13-5.

²⁹ BCA, 30-18-1-1/13-22-15.; BCA, 30-10-0-0/86-566-14.

³⁰ Metin Toker, *Şeyh Said ve İsyanı*, İstanbul 2018, s.107-108.

1923-1930 dönemi, Türkiye’de basının rolüne dair iki farklı modelin çatışmasına sahne olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki görece serbest ortam ve muhalif basının eleştirel çıkışları, Habermas’ın tanımladığı anlamda akılcı tartışmaya dayalı bir kamusal alanın doğuş potansiyelini barındırmıştır. Ancak bu potansiyel, rejimin kurucu ve modernleştirici hedefleriyle çatışmış; eleştirel basın, bir denetim mekanizması olarak değil, rejimin bekasına yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Şeyh Sait İsyanının ardından yürürlüğe konan Takrir-i Sükûn Kanunu, bu kırılgan kamusal alan potansiyelini tamamen ortadan kaldıran ve Siebert, Peterson ve Schramm’ın tanımladığı otoriter medya modelini fiilen kurumsallaştıran bir dönüm noktası olmuştur. Gazetelerin kapatılması, muhalif seslerin sistematik olarak susturulması ve yayıncılığın giderek homojenleşmesi, basının eleştirel bir güç olmaktan çıkarılıp devletin ideolojik bir aracına dönüştürüldüğü bu modelin en belirgin özellikleridir. Böylece bu süreç, Türkiye’de basın özgürlüğü tarihinin en sert kırılganlıklarından birini oluşturmuş ve 1930’lar boyunca etkisini sürdüren güdümlü basın ve suskunluk döneminin temellerini atmıştır.

2. Sistematik Denetim ve Basın Rejiminin Dönüşümü (1931-1945)

Tek parti hakimiyeti altında geçen bu yıllarda, özellikle 1931 Matbuat Kanunu ile başlayan süreçte, ifade özgürlüğü ciddi ölçüde sınırlandırılmış ve muhalefetin sesi kurumsal mekanizmalarla kısılmıştır. Muhalefetin kurumsal olarak temsil edilmediği bu ortamda basın, bağımsız bir denetim organı olmaktan uzaklaşarak devletin ideolojik çerçevesini yansıtan bir araç konumuna indirgenmiştir.

Bu dönemde basın, Batılılaşma ve çağdaşlaşma ideali doğrultusunda gerçekleştirilen radikal reformların (alfabe, dil, kılık-kıyafet vb.) topluma benimsetilmesinde bir aktarıcı ve meşrulaştırıcı olarak görevlendirilmiştir. Ancak bu rol, basına herhangi bir eleştirel alan açmamış; aksine rejimin dışına taşan her tür yorum, çeşitli yasal ve fiili müdahalelerle bastırılmıştır. Basın özgürlüğünü sınırlayan temel mekanizmalardan biri, herhangi bir yazının inkılaplara aykırı olarak değerlendirilme tehdidi olmuş, bu durum yayın organlarında yaygın bir oto-sansüre yol açmıştır.

Basın üzerindeki denetim, 25 Temmuz 1931’de kabul edilen yeni Matbuat Kanunu ile hukuki olarak da kurumsallaştırılmıştır. Bazı gazetelerin rejimi *zehirlediği* iddiasıyla gazetecilik kökenli milletvekilleri A. İhsan Tokgöz, F. Ahmet Aykaç ve A. Süreyya Ağaoğlu’nun Meclis’e verdiği gensoru önergesinin³¹ ardından çıkarılan bu yasa, özellikle 50. maddesiyle hükümete geniş yetkiler tanımıştır. Bu madde ile *memleketin genel siyasetine dokunacak* yayınlar kolayca kapatılabilecekti. Bu hüküm,

³¹ Halûk Harun Duman, “Cumhuriyet Dönemi (1980 Öncesi)”, (ed. Halûk Harun Duman ve Seçil Banar), *Türk Basın Tarihi*, Eskişehir 2018, s. 148.

sonraki on yılın en temel sansür mekanizması hâline gelmiş ve gazetecilik mesleği üzerinde kalıcı bir caydırıcılık yaratmıştır.

Getirilen bu hukuki sınırlamalar, kâğıt tahsisi ve resmî ilan gelirleri gibi dolaylı ekonomik yaptırımlarla daha da genişletilmiştir. Tüm bu hukuki ve ekonomik baskılar sonucunda, 1930'ların sonuna gelindiğinde muhalif basının hareket alanı neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Türkiye'nin bu tek sesli basın ortamına girdiği bir dönemde patlak veren İkinci Dünya Savaşı, mevcut denetim mekanizmalarını daha da sıkılaştırmak için iktidara yeni bir gerekçe sunmuştur. Hükümet, savaş dışında kalma politikasının bir gereği olarak ulusal birliği koruma iddiasıyla basın üzerindeki kontrolü en üst seviyeye çıkarmıştır. Böylece savaşın yarattığı olağanüstü koşullar, basının çoğulcu karakterini bütünüyle kaybettiği ve tek sesli yayıncılık anlayışının tamamen kurumsallaştığı bu dönemi pekiştirmiştir.

2.1. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Basın

1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türkiye, dış politika önceliklerini iki temel hedef doğrultusunda şekillendirmiştir: ülkenin işgale uğramaması ve savaşa dahil olunmaması. Bu çerçevede savaş boyunca izlenen dış politika, koşullara göre zaman zaman değişkenlik gösteren denge politikası esasına dayalı olmuş, Almanya ve Müttefikler arasında diplomatik dengeyi gözeten bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu dış politika tercihleri, iç politikada da olağanüstü hâl benzeri uygulamaları beraberinde getirmiş; başta basın olmak üzere, tüm kamusal ifade alanları üzerinde devlet denetimi yoğunlaştırılmıştır.³²

Bu dönemde hükümet, iç düzenin korunması ve kamuoyunun yönlendirilmesi amacıyla bir dizi yasal ve idari tedbire başvurmuştur. Özellikle Millî Korunma Kanunu³³ çerçevesinde çıkarılan kararnameler, basın üzerindeki denetimin araçsal temelini oluşturmuştur. Bu kararnamelerden bazıları doğrudan basın yayın faaliyetlerini hedef almış, gazetelerin içerik düzenine ve biçimsel yapısına yönelik sınırlamalar getirmiştir.³⁴ Örneğin, gazete sayfa sayısı altı ile sınırlandırılmış, bu uygulamadan yalnızca Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin resmi yayın organı konumundaki Ulus gazetesi muaf tutulmuştur.³⁵ Bu şekilde, teknik kısıtlamalar üzerinden fiilî bir sansür mekanizması işletilmiştir.

Savaş sürecinde, rejimin ideolojik bütünlüğünü zedeleyebileceği düşünülen her türlü yayın denetim altına alınmış, millî duyguları zedelediği veya tarihi gerçekleri çarpıttığı düşünülen içerikler yasaklanmıştır. Bu ortamda gazetecilik faaliyeti, yalnızca rejime sadakat sınırları içerisinde sürdürülebilir hâle gelmiş; basın,

³² Detaylı bilgi için bkz.: Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul 2023.

³³ T.C. Resmî Gazete, 26 Ocak 1940.

³⁴ BCA, 30-18-1-2/91-65-10.; BCA, 30-18-1-2/92-77-11.; BCA, 30-18-1-2/93-111-10.; BCA, 30-18-1-2/95-63-10.

³⁵ BCA, 30-18-1-2/91-45-8.

halkı bilgilendiren bir mecra olmaktan çok, devletin propagandacı bir uzantısı niteliğine bürünmüştür. Bu dönemin fiili uygulamalarını değerlendiren Füzûzan Hüsrev Tökin, söz konusu basın rejimini şu ifadelerle anlatmıştır:

*“Tek şef - tek parti devrinde basına karşı sert tedbirler alındı. Devlet bütün yayın vasıtalarına el koydu. Gerçi bir sansür heyeti yoktu ama CHP ve Matbuat Müdürlüğü, basın üzerinde yaptığı baskı ile sansür kadar rol oynuyordu. Bu devirde bazı konuların ve kelimelerin kullanılması yasak edildi.”*³⁶

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk basını, tüm meselelerde sıkı bir denetim rejimi altında faaliyet göstermiştir. Uluslararası gelişmelerin ağırlığı nedeniyle yayınlarda dış politika konuları ön plana çıkmış, Türkiye’nin hassas denge politikası ise basının kamuoyunu bilgilendirme biçimini doğrudan şekillendirmiştir.³⁷ Rejimin bu alandaki dikkatli takibi, basının dış politika konularında hükümetle ideolojik ve terminolojik bir uyum içinde olmasını zorunlu kılmıştır. Ancak bu dönemdeki denetim rejiminin en dikkat çekici yanı, hükümetin kendi denge politikalarına hizmet ettiği sürece, basında farklı dış politika eğilimlerinin sınırlı ölçüde görünmesine müsamaha göstermesidir.³⁸ Bu stratejik hoşgörü, kesinlikle iç politikayı kapsamamıştır.³⁹ İç meselelerde en ufak bir eleştirel tutum sergileyen gazeteler, süratle idari yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır.⁴⁰ Bu nedenle savaş yıllarında Türk basını, iç politikaya ilişkin eleştirel tartışmalara neredeyse hiç yer verememiş, bu alandaki yorumlar hükümetin sert tepkisine yol açmıştır.

Dış politika odaklı yayınlarla biçimlenen savaş dönemi basın rejimi, giderek daha kapalı ve müdahaleci bir karakter kazanmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün şahsi kanaatleri, yalnızca genel yayın çizgisine değil, haberciliğin teknik ayrıntılarına kadar sirayet etmiştir.⁴¹ Hangi haberin hangi sayfada nasıl yer alacağına dair örtük kurallar oluşturulmuş, hatta tarafsız içerikler dahi kimi zaman sakıncalı kabul edilerek yasaklanmıştır. Bu süreçte basın üzerinde açık bir sansür uygulaması söz konusu olmasa da yayın organları sürekli bir kapatılma tehdidi altında faaliyet göstermek zorunda kalmış; böylece içerik üretimi büyük ölçüde oto-sansür çerçevesine sıkışmıştır.

Bu dönemin baskıcı niteliği, özellikle gazetelerin yayın hayatlarının sıklıkla kesintiye uğratılmasıyla somutluk kazanmıştır. Örneğin, Cumhuriyet gazetesi toplam beş kez kapatılmış ve toplamda 5 ay 9 gün boyunca yayın yapamamıştır.⁴²

³⁶ Füzûzan Hüsrev Tökin, *Basın Ansiklopedisi*, İstanbul 1963, s. 104.

³⁷ Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt II, İstanbul 2020, s. 135.

³⁸ Nadir Nadi, *Perde Arakından*, İstanbul, 1991, s. 24.

³⁹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, İstanbul 1998, s.21.

⁴⁰ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, İstanbul 2019, s.189.

⁴¹ Toker, *a.g.e.*, s.21; Sertel, *a.g.e.*, s.208

⁴² BCA, 30-18-1-2/106-69-1.; BCA, 30-10-0-0/85-561-22.

Tan gazetesi, 12 Ağustos 1944'te kapatılmadan önce yedi kez durdurularak 2 ay 13 gün yayından uzak kalmış,⁴³ Vatan gazetesi ise 30 Eylül 1944'teki süresiz yasak öncesinde toplam dokuz kez, 7 ay 9 gün boyunca kapatılmıştır.⁴⁴ Tasvir-i Efkar gazetesi üç ay süresince sekiz kez,⁴⁵ Vakıf ise toplam 12 gün süreyle iki kez yasaklanmıştır. Benzer şekilde, Yeni Sabah (6 gün - üç kez), Akbaba (47 gün - dört kez), Son Posta (11 gün - dört kez) ve Haber (10 gün - iki kez) gibi gazeteler de çeşitli gerekçelerle geçici olarak kapatılmıştır.⁴⁶

Bu istatistiki veriler, savaş dışı kalma stratejisinin içerideki en belirgin uzantılarından birinin, basın faaliyetlerinin sıkı bir denetim ve yönlendirme rejimi altında sürdürülmesi olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece kitle iletişim araçları, millî güvenlik gerekçesiyle kontrol altına alınmış; bu durum demokratikleşme yönündeki gelişmeleri ciddi ölçüde engellemiştir.

2.2. Tan Olayı

1945 yılı itibarıyla Türkiye'de çok partili yaşama geçişin ilk işaretleri görülmeye başlarken basında da uzun süredir bastırılmış olan iç politika temelli eleştiriler kademeli olarak görünürlik kazanmaya başlamıştır. Bu sürecin dikkat çeken aktörlerinden biri, Tan gazetesini yayımlayan Zekeriya ve Sabiha Sertel çifti olmuştur. Serteller, 1945 yılı mayıs ayından itibaren gazetede yazılarında dış politikanın yanı sıra iç siyasi meseleleri de doğrudan ele almaya başlamıştır.⁴⁷ Bu yönelim, uzun yıllar süren tek sesli basın ortamında belirgin bir farklılık teşkil etmiştir. Aynı yılın sonlarına doğru, ifade özgürlüğünü daha açık biçimde savunmak amacıyla bir dergi çıkarma kararı alan Serteller, *Görüşler* adıyla yeni bir yayın organını 1 Aralık 1945 tarihinde yayımlamışlardır. Derginin ilk sayısının kapağında, dönemin dikkat çeken bazı siyasal figürlerinin, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Tevfik Rüştü Aras, Adnan Menderes, Can Baykurt ve Sabiha Sertel, fotoğraflarına yer verilmiş, bu isimlerin dergiye yazı desteği sağlayacakları "*mecmuamıza yazı yardımlarını vaadedenler*" notuyla kamuoyuna duyurulmuştur. Görüşler dergisi, Tan gazetesine kıyasla daha doğrudan ve keskin bir muhalefet çizgisi benimsemiş, bu nedenle kısa sürede geniş bir okuyucu kitlesi kazanmıştır.

Dergide yayınlanan "*Zincirli Hürriyet*" başlıklı yazı,⁴⁸ özellikle tek parti rejimini ve tek şef uygulamasını hedef almış, Türkiye'de demokratik hak ve özgürlüklerin sistematik biçimde baskılandığı savunulmuştur. Sertel'in bu değerlendirmesi, basın özgürlüğü açısından tarihsel önemi haiz bir müdahale teşkil

⁴³ BCA, 30-18-1-2/104-16-12.; BCA, 30-18-1-2/106-58-15.

⁴⁴ BCA, 30-18-1-2/106-67-6.; BCA, 30-10-0-0/86-570-12.

⁴⁵ BCA, 30-18-1-2/106-67-5.

⁴⁶ Mithat Atabay, *Türk Basın Tarihi*, Edirne 2015, s. 116.

⁴⁷ Ayla Acar, "Basında 'Tan Olayı' - 4 Aralık 1945", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 43 (Mayıs 2013), s. 5.

⁴⁸ *Görüşler*, 1 Aralık 1945.

etmiş ancak aynı zamanda siyasal iktidarın tepkisini de süratle tetiklemiştir.⁴⁹ Yazının yayımlanmasının ardından hükümet, Tan gazetesi, Yeni Dünya gazetesi ve Görüşler dergisi için açık bir dağıtım yasağı uygulamaya koymuştur. Gazete bayilerine bu yayınların satılmaması yönünde baskı yapılmış; kamu görevlileri ve öğrencilerin söz konusu yayınları okumamaları resmî olarak tavsiye edilmiştir. Ayrıca, Tan gazetesine yazı gönderen bazı CHP milletvekilleri partiden ihraç edilmiştir. Bu gelişmeler, yalnızca yayın yasakları ile sınırlı kalmayacak, kısa bir süre sonra doğrudan şiddet içeren bir saldırı ile sonuçlanacaktır: Tan Matbaası'nın basılıp tahrip edilmesi hadisesi, çok partili hayata geçiş öncesi basına yönelik en sert müdahalelerden biri olarak hafızalara kazınacaktır.

4 Aralık 1945'te Tan gazetesini hedef alan saldırı, siyasal iktidar ve rejim yanlısı çevrelerin yönlendirmeleriyle şekillenmiş örgütlü bir şiddet eylemi olarak tarihe geçmiştir. Saldırının doğrudan tetikleyicisi, Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından 3 Aralık 1945 tarihinde Tanin gazetesinde kaleme alınan “*Kalkın Ey Ehbli Vatan!*” başlıklı yazı olmuştur.⁵⁰ Yalçın, söz konusu yazısında Tan gazetesini ve özellikle Sabiha Sertel'i açıkça Bolşevik propagandası yapmakla itham etmiş, bu suçlama, özellikle genç ve muhafazakâr çevrelerde ciddi bir infial yaratmıştır. Ertesi gün, üniversite öğrencisi oldukları belirtilen bir grup genç, Tan gazetesinin Çağaloğlu'ndaki merkezine yürüyerek matbaaya ağır bir saldırı gerçekleştirmiştir. Olay yalnızca Tan ile sınırlı kalmamış, aynı gün içerisinde Berrak Kitabevi, La Turquie gazetesi ve Yeni Dünya gazetesi de saldırıya uğramıştır.⁵¹ Bu saldırılar, sözde kendiliğinden gelişen bir gençlik hareketi görünümü altında gerçekleştirilmiş olsa da CHP gençlik kollarının örtük desteği ve kimi basın organlarının öncesindeki yayınları göz önünde bulundurulduğunda olayın dönemin siyasal ve ideolojik atmosferinden etkilenen organize bir eylem niteliği taşıdığı yönünde güçlü işaretler bulunmaktadır.

Bu gelişmeler, savaş sonrası siyasal geçiş sürecinde sol eğilimli yayınlara yönelik tepkilerin ideolojik bir yönelimin de etkisinde şekillenmiş olabileceğini gündeme getirmiştir. Olayın gerçekleşme biçimi ve zamanlaması, özellikle 1945 yılı itibarıyla Türkiye'deki çok partili hayata geçiş atmosferinde basın özgürlüğünün sınırlarının fiilî olarak ne ölçüde daraldığını ortaya koyan çarpıcı örneklerden biri olarak değerlendirilebilir. Nihayetinde uğradığı ağır fiziki zararın ve ortaya çıkan baskı ortamının etkisiyle Tan gazetesi yayın hayatına kendi kararıyla son vermiştir.

1930-1945 dönemi, 1920'lerde Takrir-i Sükûn Kanunu ile temelleri atılan devlet denetiminin tam anlamıyla kurumsallaştığı ve basının tek sesli bir yapıya büründüğü bir süreç olarak özetlenebilir. Bu süreç, Siebert, Peterson ve

⁴⁹ Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s.237.

⁵⁰ Tanin, 3 Aralık 1945.

⁵¹ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 2019, s.238.

Schramm'ın otoriter medya modeli için neredeyse kusursuz bir örnek teşkil etmektedir. 1931 Matbuat Kanunu'nun yasal baskısı, ekonomik yaptırımlar ve İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği olağanüstü hâl koşulları, basını rejimin ideolojik bir uzantısı hâline getiren mekanizmalar olarak işlemiştir. Bu modelin inşası, aynı zamanda Habermas'ın eleştirel bir kamusal alan olarak tanımladığı her türlü özerk tartışma ortamının da sistematik olarak yok edilmesi anlamına geliyordu. Bu dönemin sonundaki Tan Olayı, bu yok etme sürecinin en şiddetli ve sembolik örneğidir. Nitekim yaşananlar, çok partili hayata geçiş arifesinde dahi, kamusal alanı yeniden canlandırmaya yönelik en ufak bir girişimin nasıl fiziki şiddetle bastırıldığını göstermiştir. Geline nokta da tek parti yönetimi, 1946'ya gelindiğinde ardında eleştirel ve muhalif her türlü sestten arındırılmış, tamamen güdümlü bir basın mirası bırakmıştır.

3. Çok Partili Demokrasi Yılları (1946-1960)

Türk basınının hem çeşitlilik hem de yayın sayısı açısından anlamlı bir gelişim sürecine girmesi, Türkiye'nin 1946 yılında çok partili siyasal yaşama adım atmasıyla mümkün olmuştur. Tek parti yönetiminin uzun yıllar boyunca sürdürdüğü denetimci yaklaşım, savaş sonrasında artan toplumsal değişim ve çoğulculuk talepleriyle artık uyumuyordu. Bu bağlamda, 7 Ocak 1946'da siyaset sahnesine çıkan DP, siyasal bir alternatif sunmakla kalmamış, basın ve ifade özgürlüğü alanında da yeni bir beklentinin taşıyıcısı hâline gelmiştir.

CHP'nin uzun süreli iktidarının yarattığı ve basına da yansıyan yapısal tek seslilik, demokrasinin temel ilkeleri açısından ciddi eleştirilere neden olmaktaydı. Savaş sonrası dünyada esen demokratikleşme rüzgarları ve iç kamuoyunda yükselen değişim talepleri, çoğulcu bir siyasal katılım arayışını zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda 1946 yılı itibarıyla başlayan çok partili yaşam, basının kurumsal gelişiminin de bir dönüm noktası olmuş, yeni gazetelerin yayın hayatına girmesi ve muhalif görüşlerin daha açık dolaşımı, basın tarihinde yeni bir evrenin başlangıcını simgelemiştir.

10 Haziran 1946'da seçim kararının alınmasıyla⁵² başlayan ilk çok partili genel seçimlere hazırlık süreci, iktidar ve muhalefet partilerinin basın yoluyla yürüttüğü bir meşruiyet mücadelesine sahne olmuştur. Seçim sürecinde CHP, başta Ulus gazetesi olmak üzere hükümet yanlısı yayın organları üzerinden DP taraftarlarını suçlayan haberlerle propagandasını yürütürken⁵³ DP ise kendisine destek sunan gazeteler aracılığıyla tek parti yönetiminin otoriter karakterini eleştiren beyanatlara ağırlık vermiştir.⁵⁴ Bu karşılıklı söylem mücadelesinde CHP yanlısı

⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, 10.6.1946, Devre: 7, C. 24, İçtima: 8, s. 82-87.

⁵³ *Ulus*, 5 Temmuz 1946; *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1946.

⁵⁴ *Vakit*, 11 Temmuz 1946; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- IV 1946-1950 Demokrasiye Geçiş*, İstanbul 2021, s.68.

başında DP'ye yönelik bölücülük ve yıkıcılık gibi suçlamalar yöneltmiş hatta seçime bir gün kala Vakit ve Ulus gazetelerinde açıkça CHP'ye oy verilmesi istenmiştir.⁵⁵ DP ise özellikle Vatan ve Tan gazeteleri aracılığıyla Cumhuriyet'in temel kazanımlarının özgürlük eksenli biçimde geliştirilmesini savunduğu bir söylem inşa etmeye çalışmıştır.⁵⁶

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçimlerde CHP 395, DP 66 milletvekili kazanırken 4 de bağımsız aday milletvekili seçilmiştir.⁵⁷ Ancak seçimlerin açık oy - gizli sayım yöntemiyle gerçekleştirilmiş olması, sonuçlara yönelik ciddi eleştirilere zemin hazırlamıştır.⁵⁸ Yurt içi ve yurt dışındaki bazı gözlemciler, seçim sonuçlarının adil ve şeffaf bir şekilde yansıtılmadığını ifade etmiş,⁵⁹ bu durum basına da doğrudan yansımıştır. Seçimlerin ardından DP lideri Celal Bayar, basına verdiği demeçte şu ifadeleri kullanmıştır:

*“İşte ben iddia ediyorum, hatta itham ediyorum, seçim işlerine fesat karıştırılmıştır. Seçimler milletin hakiki iradesini göstermekten uzaktır. Şayet kanunsuz bareketler ve vatandaşların üzerinde yapılan türlü taziyeler azami hadde çıkarılmamış olsaydı yurdun her tarafında seçimleri partimizin kazanmamasına imkân yoktu.”*⁶⁰

Bayar'ın bu açıklamalarına yer veren bazı gazeteler, iktidar tarafından hedef alınmıştır. Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri, seçim sonuçlarının meşruiyeti hakkında şüphe uyandıran ve halkı tahrik eden içerikler yayımladıkları gerekçesiyle kapatılmıştır.⁶¹ Yeni Sabah kısa süre sonra yeniden yayın hayatına dönmüş olsa da Gerçek gazetesi kalıcı biçimde kapatılmıştır. Benzer şekilde, Yeni Türkiye Gazetesi ve İzmir'de yayın yapan bazı gazeteler, seçim ihlallerini konu alan yazıları nedeniyle halkı isyana teşvik suçlamasıyla yargıya sevk edilmiştir.⁶² Özellikle İzmir gazetesinde yayımlanan ve yeni kurulan meclisi hedef aldığı öne sürülen “*Nesebi sahib olmayan çocuk*.” başlıklı yazı⁶³ nedeniyle gazetenin yazı işleri müdürü Müçteba Üstündağ tutuklanmıştır.⁶⁴ Bu gelişmeler, 1946 seçimlerinin basın özgürlüğünün sınırlarının yeniden tanımlanması bakımından kritik bir eşik oluşturduğunu göstermektedir. Seçim sürecinde muhalif görüşlere karşı uygulanan idari ve hukuki baskılar, çok partili yaşama geçişin başında basının karşılaştığı zorlukları da gözler önüne sermiştir.

⁵⁵ *Vakit*, 20 Temmuz 1946; *Ulus*, 20 Temmuz 1946.

⁵⁶ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.237.

⁵⁷ *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1946; *Vakit*, 24 Temmuz 1946.

⁵⁸ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, s. 313.

⁵⁹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s.244-245.

⁶⁰ *Yeni Sabah*, 25 Temmuz 1946.

⁶¹ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s.251-252.

⁶² BCA, 30-1-0-0/65-402-6.

⁶³ *İzmir*, 28 Temmuz 1946.

⁶⁴ BCA, 30-1-0-0/65-403-1.; Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.76.

1946 yılı sonrasında, çok partili yaşama geçişin yarattığı görece açıklık ortamı, yalnızca siyasi partilerin değil, basın-yayın alanındaki çeşitli çevrelerin de yeni bir ifade alanı yaratmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede, 25 Kasım 1946 tarihinde ilk sayısı yayımlanan Marko Paşa adlı mizah gazetesi, dönemin en dikkat çeken muhalif yayınlarından biri olmuştur. Aziz Nesin, Sabahattin Ali ve Rıfat Ilgaz gibi dönemin genç ve etkili kalemleri, bu gazetede özellikle Türkiye-ABD ilişkileri, karaborsa ekonomisi ve anti-demokratik uygulamaları eleştirmiş, bu eleştiriler, kısa sürede hem siyasi hem de hukuki baskıların odağı hâline gelmiştir.⁶⁵ Marko Paşa, yayımlandığı dönemde birkaç kez kapatılmış, ardından Malum Paşa, Bizim Marko Paşa gibi farklı adlar altında yayımına devam etmeye çalışmıştır. Ancak bu çabalar sürekli olarak kovuşturmalar, cezai yaptırımlar ve mahkûmiyet kararları ile karşı karşıya kalmıştır.⁶⁶ Bu durum, mizahın muhalefet biçimi olarak benimsendiği bu özel yayın türünün bile ifade özgürlüğü çerçevesinde ciddi sınırlarla karşılaştığını göstermektedir. Benzer şekilde, dönemin diğer sol eğilimli yayın organları da içerikleri nedeniyle çeşitli dönemlerde yasaklamalarla karşılaşmıştır. Öte yandan, irticai nitelikte yayın yaptığı gerekçesiyle⁶⁷ Büyük Doğu dergisi de hükümetin müdahalesine uğramış ve bazı sayıları toplatılmıştır.⁶⁸ Bu tablo, siyasi yelpazenin her iki ucundaki yayınların da dönemin baskı mekanizmalarından muaf olmadığını ortaya koymaktadır.

Basın alanındaki bu tür müdahalelere rağmen dönemin ikinci yarısında daha liberal ve siyasal olarak farklı yönelimlere sahip gazetelerin yayın hayatına girdiği de görülmektedir. Örneğin, Sedat Simavi tarafından kurulan ve 1 Mayıs 1948'de yayımlanmaya başlayan Hürriyet gazetesi, görece daha liberal bir yayın anlayışı benimsemiştir. 3 Mayıs 1950 tarihinde Ali Naci Karacan tarafından kurulan Milliyet gazetesi de aynı çizgiyi izlemiştir.⁶⁹ Ayrıca basının köklü organlarından olan Cumhuriyet, Akşam ve Vatan gazeteleri de özellikle çok partili siyasal hayatın ilk dönemlerinde DP'ye yakın bir yayın çizgisi benimsemiştir.⁷⁰ Bu çeşitlenme her ne kadar sistematik baskıların sürdüğü bir ortamda gerçekleşmiş olsa da basın

⁶⁵ M. Bilal Arık, "Karikatür tarihimizde Önemli Bir Dönemeç: Marko Paşa Mizah Gazetesi", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, I/12, (Ağustos 2002), s.237, 247-248.

⁶⁶ M. Bilal Arık, *a.g.m.*, s.249.

⁶⁷ Cemil Koçak, *Tek-Parti Döneminde Muhalef Sesler*, İstanbul 2020, s. 176-179.

⁶⁸ BCA, 30-18-1-2/121-101-13.

⁶⁹ Yusuf Özkır, *Hürriyet Gazetesi 1948-2012 Kurumsal Kimlik, Mülkiyet Sahipliği ve Genel Yayın Politikası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 51-55.

⁷⁰ İsmail Cem Feridunoğlu, "Çok Partili Siyasal Hayatımızda Medya Siyaset İlişkileri Bağlamında İktidar Olgusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IX/44, (Haziran 2016), s. 1050.

alanındaki çoğullaşmanın ve ideolojik yönelimin genişlemeye başladığının işareti olarak değerlendirilebilir.

1950, 1954 ve 1957 seçimlerinden zaferle ayrılan DP iktidarının ilk yılları, basında bir rahatlama ve çeşitlenme süreci başlattı. Bu dönemdeki özgürlükçü adımların en somut göstergeleri, basına yönelik çıkarılan iki yeni kanun olmuştur. 5680 sayılı Basın Kanunu, 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun hükümete tanıdığı geniş yetkileri kaldırırken 5953 sayılı kanun ise gazetecilerin çalışma koşullarında reform niteliğinde iyileştirmeler getirmiştir.⁷¹ Bu özgürlükçü atmosferde, Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet ve Vatan gibi pek çok büyük gazete, başlangıçta DP'nin otoriter olmayan yaklaşımına güvenerek iktidara destek vermiştir. Ancak bu destek, iktidarın zamanla değişen uygulamaları karşısında eleştirel bir tutuma dönüşmüş ve birçok gazete giderek daha açık bir muhalif konuma geçmiştir. Bu süreçle birlikte basın, siyasi kutuplaşmanın bir yansıması olarak partizan bir yapıya bürünmüştür. Ulus ve Halkçı gazeteleri CHP'nin, Zafer gazetesi ise DP'nin yayın organı gibi hareket ederken Kudret gazetesi de Millet Partisi ile özdeşleşmiştir. Dünya, Vakit ve Tercüman gibi gazeteler CHP'ye yakın muhalif bir çizgide, Son Posta ve Hergün ise hükümete yakın bir çizgide konumlanmıştır. Bu tablo, basındaki çoğullaşmanın aslında siyasi saflaşmanın bir uzantısı olduğunu ve Türkiye'de partizan yayıncılığın en belirgin dönemlerinden birinin yaşandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

DP iktidarı döneminde basın politikaları, eş zamanlı olarak özgürlükçü açılımlar ve sınırlandırıcı düzenlemeler içeren çift yönlü bir çizgi izlemiştir. İktidar, bir yandan demokratikleşme yönünde reformist söylemler geliştirirken diğer yandan özellikle muhalif seslerin denetimi amacıyla yeni yasal düzenlemelere başvurmuştur. Bu çelişkili yaklaşımın en belirgin örneklerinden biri, 1954 yılı başlarında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülerek 9 Mart 1954 tarihinde kabul edilen ve “*Neşir yoluyla veya radyo ile işlenecek bâzı cürümler hakkında Kanun*” başlığını taşıyan yasal düzenlemedir.

Söz konusu yasa, özellikle basın yoluyla işlenen bazı fiillere ağır cezai yaptırımlar öngörmüştür. Yasada:

- Namus, şeref veya haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarete bulunulması,*
- Rızâ hilâfına hususi veya ailevi ahvalın teşhir olunması* (Kişilerin özel hayatlarının rızaya aykırı biçimde teşhiri),
- Yukardaki hal ve suretlerle tecavüz, hakaret, isnat veya teşhire mâruz bırakılacağından bahisle tehditte bulunulması* (Tehdit unsuru içermesi),
- Devletin siyasi veya malî itibarını sarsacak veya âmmenin telâs ve heyecanını mucip olacak mahiyette yalan haber veya havadisleri veya bu mahi yetteki vesikaları neşredenler*

⁷¹ İsmail Cem Feridunoğlu, *a.g.m.*, s.1051.

... (Kamuoyunda panik yaratabilecek ya da devletin siyasi/iktisadi itibarını sarsacak nitelikteki haberlerin yayımlanması)

gibi fiiller suç kapsamına alınmış; bu durumlarda failerin bir yıldan üç yıla kadar hapis ve yüksek miktarda para cezası ile cezalandırılacağı hükme bağlanmıştır.⁷² Yasanın 3. maddesi özellikle “*devletin siyasi veya mali itibarını sarsacak*” ve “*kamusal telâş ve heyecan doğuracak*” nitelikteki haberlerin yayımlanmasını yalan haber suçu kapsamında değerlendirmiş, bu tanımların muğlaklığı ise basın mensuplarının üzerinde sürekli bir baskı aracı oluşturmıştır.

Bu düzenleme, özellikle taşra basınına ciddi biçimde etkilemiş, DP iktidarına muhalif yayın yapan çok sayıda gazeteci hakkında dava açılmıştır. Yasanın yürürlüğe girmesinden sonra Cumhuriyet savcıları ve emniyet makamları, basın yoluyla işlenen suçlar kapsamında yüzlerce soruşturma ve kovuşturma başlatmış, bu da yayın organlarının otosansüre yönelmesine neden olmuştur. Uzun yıllar yürürlükte kalan bu yasa, DP döneminde basın özgürlüğünün sınırlarını belirleyen temel araçlardan biri hâline gelmiştir.

3.1. 6-7 Eylül Olayları

1955 yılı yazında, Kıbrıs meselesinin uluslararası gündemde yeniden belirleyici hâle gelmesi üzerine, İngiltere'nin inisiyatifiyle Londra'da üçlü bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşmesi planlanan bu toplantı öncesinde, Türk kamuoyunda Kıbrıs'a dair duyarlılıklar oldukça yükselmiş, basında Kıbrıs'taki Türklerin Rumlar tarafından saldırıya uğrayabileceği ve böyle bir durum yaşaması hâlinde İstanbul'daki Rum azınlığın muhakkak karşılığını alacağı şeklinde haber ve yorumlar yayımlanmıştır.⁷³

Gerginliğin yoğunlaştığı bu ortamda, 6 Eylül 1955 tarihinde İstanbul Ekspres gazetesi, manşetinden Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve bomba atıldığı haberini duyurmuştur.⁷⁴ Söz konusu haber, toplumda büyük infiale yol açmış ve özellikle İstanbul ile İzmir'de başlayan kitlesel gösteriler, azınlıklara ait mülklerin tahribi ve yağmalanmasıyla sonuçlanmıştır.⁷⁵ 6 Eylül gecesi başlayan olaylar, 7 Eylül sabahına kadar devam etmiş ve ancak sıkıyönetim ilanı ile kontrol altına alınabilmiştir.⁷⁶ Olayların ardından Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Nurettin Aknoz, 10 Eylül günü düzenlediği bir basın toplantısıyla kamuoyunun

⁷² T.C. Resmî Gazete, 17 Mart 1954, sayı: 8660.

⁷³ *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1955.; *Milliyet*, 27 Ağustos 1955.; *Milliyet*, 28 Ağustos 1955.; *Akşam*, 29 Ağustos 1955.; *Akşam*, 30 Ağustos 1955.

⁷⁴ *İstanbul Ekspres*, 6 Eylül 1955.

⁷⁵ Melek Fırat, “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1: Yunanistan'la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, Cilt I, (ed. Baskın Oran), İstanbul 2015, s. 601.

⁷⁶ *Milliyet*, 7 Eylül 1955.

bilgilendirilmesine yönelik son derece kapsamlı bir dizi kısıtlayıcı tedbirin uygulamaya konulduğu duyurmuştur. Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından getirilen yasaklarla halkı heyecanlandıracak, hükümeti eleştirecek veya sıkıyönetim uygulamalarına dair haber ve yorum içerecek her türlü yayın engellenmiştir.⁷⁷ Söz konusu yasaklar, yalnızca olağanüstü hâl yönetiminin getirdiği bir uygulama olarak kalmamış, aynı zamanda 1950'li yılların ikinci yarısında basın üzerindeki denetimin giderek yoğunlaştığını da göstermiştir. Özellikle İstanbul Ekspres gazetesinin haberiyle başlayan sürecin, içerik denetimi ve sansür uygulamaları açısından uzun vadeli etkiler yarattığı değerlendirilebilir. Bu gelişmeler, basın özgürlüğü ile güvenlik devleti anlayışı arasındaki denge sorununun yeniden görünür hâle gelmesine neden olmuştur.

3.2. Basın Yasakları

1955 yılı sonrasında, özellikle 6-7 Eylül Olayları ile birlikte basın üzerindeki siyasal ve idari denetim daha da yoğunlaşmış, muhalif yayın organları ağır yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu baskı ortamının en somut örneği, İsmet İnönü'nün 19 Eylül 1955'te Ulus gazetesinde yayımlanan "*Çetin bir imtihan!*" başlıklı yazısı sonrası yaşanmıştır. Hükümetin kamuoyunu bilgilendirme sorumluluğunu hatırlatan bu yazı, sert bir muhalefet beyanı olarak algılanmış ve yayımlanmasından yalnızca bir gün sonra Ulus gazetesi süresiz olarak yasaklanmıştır.⁷⁸ Bu yasak dalgası, yazıyı iktibas eden Hürriyet ve Tercüman'ın 15 gün süreyle kapatılması ve Hergün, Medeniyet, Dünya, Vatan, Zafer ve İstanbul gibi diğer gazetelerin de yayınlarına ara vermek zorunda kalmasıyla genişlemiştir.⁷⁹ Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Nurettin Aknoz'un bu uygulamalardaki belirleyici rolü, olağanüstü rejim yetkilerinin basın üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermiş ve İstanbul basınına adeta hareket kabiliyetini yitirmiş bir duruma getirmiştir.

Baskılar sıkıyönetim dönemiyle sınırlı kalmamış, 1956'da çıkarılan yeni düzenlemelerle kalıcı hâle getirilmiştir. Kötü niyet ve özel maksada matuf yayın yapmak gibi muğlak ifadelerle Basın Kanunu sertleştirilirken hükümet ve parti meclislerinin gizli oturumlarına dair haber yapılması da yasaklanmıştır. Bu tür düzenlemeler, doğrudan basının sadece içeriğini değil bilgiye erişimini de hedef almıştır. Nitekim yaklaşık dokuz ay süren sıkıyönetim rejimi 7 Haziran 1956'da kaldırılır kaldırılmaz yerine 6733 sayılı yasa gibi yeni baskı araçları getirilmiştir. Bu yasa, açık sansür yerine örtülü sansür mekanizmaları yaratarak muhalif görüşlerin dolaşımını dolaylı yollarla engellemiş ve basın üzerindeki baskının kurumsallaşmasına hizmet etmiştir.

⁷⁷ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul 2003, s. 198-199.

⁷⁸ Çağla Kubilay, "Demokrat Parti Döneminde Bir Baskı ve Denetim Mekanizması Olarak Cevap ve Düzeltme Hakkının Kullanımı: Ulus Örneği (1956-1960)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, (Ocak 2014) s. 192.

⁷⁹ Hıfzı Topuz, *100 Soruda ...*, s. 110-112.

DP iktidarının son yılları, özellikle 1957 seçimleri sonrası artan siyasi gerilimle birlikte basın üzerindeki baskının sistematik bir nitelik kazandığı bir döneme işaret etmektedir. İktidar, 1954 tarihli kanun gibi yasal araçları ve doğrudan kapatma-toplatma kararlarını kullanarak Ulus, Akis, Vatan ve Dünya gibi muhalif yayın organlarını hedef almıştır. Özellikle İsmet İnönü'nün yurt gezileri ve 1960 başlarındaki öğrenci hareketleri gibi toplumsal muhalefetin en kritik anlarında haber akışının yasaklanması, bu baskının en belirgin örneğidir.

Bu müdahaleler, DP'nin basını artık basitçe denetlemeye değil, Habermas'ın kamusal alan olarak tanımladığı ortak akıl yürütme ve eleştiri zeminini bütünüyle yok etmeye çalıştığını göstermektedir. Basının kamusal denetim fonksiyonunun idari tedbirlerle fiilen engellenmesi, rejimin kendini eleştiriye tamamen kapattığı ve otoriter medya modelinin tüm unsurlarını benimsediği anlamına gelmektedir. Bu modelde basın, halkı bilgilendiren bir aktör değil, iktidarın meşruiyetini sarsacak her türlü bilginin dolaşımını engelleyen bir mekanizma olarak görülmüştür. Dolayısıyla DP iktidarının son üç yılı, basının toplumsal muhalefetle birlikte hedef hâline geldiği ve 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle sonuçlanan süreçte demokratik düzenin işleyişi için hayati olan eleştirel seslerin tamamen susturulduğu bir dönemi temsil etmektedir.

Sonuç

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yalnızca siyasal rejim değil, toplumsal düzenin tüm kurumları yeniden yapılandırılmaya başlanmış, bu durum basın ve genel olarak medya alanını da doğrudan etkilemiştir. Yeni rejimin temel hedefi, kozmopolit imparatorluk düzeninin dağılmasının ardından, modern, laik, homojen ve Weberyen anlamda rasyonel bürokratik düzen üzerine kurulu bir ulus-devlet inşa etmek olmuştur. Bu inşa sürecinde basın, haber ileten bir araç olmaktan çok, ideolojik dönüşümü topluma benimseten bir kültürel mühendislik aygıtı olarak görülmüştür.

Bu çerçevede, 1920'lerin başında yaşanan iç isyanlar (özellikle 1925 Şeyh Sait İsyanı), hilafet ve saltanatın kaldırılmasının doğurduğu tepkiler, yeni rejimin meşruiyetini tehdit eden unsurlar olarak algılanmış; bu tehditler, devletin güvenlik refleksini beslemiş ve basın üzerindeki denetim anlayışının gelişmesine neden olmuştur. 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu, bu güvenlikçi yaklaşımın hukuki çerçevesini oluşturmuş rejimin devamını sağlamak amacıyla ifade özgürlüğü ikinci plana itilmiştir. Bu dönemde Habermas'ın "kamusal alan" olarak tanımladığı özgür tartışma zeminini, toplumsal bütünleşmeyi önceleyen bir ideolojik yönlendirme alanına dönüştürmüştür.

1930'lu yıllarda ise devletin modernleşme hamleleri ile otoriter siyasal yapılanma iç içe ilerlemiştir. 1931 Matbuat Kanunu, eleştirel basın faaliyetlerini sınırlandıran yasal düzenlemelerle, medya üzerinde kalıcı bir denetim kurmuştur. Bu durum, Siebert, Peterson ve Schramm'ın "otoriter medya modeli" olarak kavramsallaştırdığı yapının Türkiye'de kurumsallaştığını göstermektedir. Ancak bu

model, klasik tanımının aksine Türkiye’de devrimci bir nitelik kazanmıştır. Zira Cumhuriyet’in kurucu kadrosu, yöneten sınıfın çıkarlarını korumayı amaçlayan muhafazakâr bir tutumdan ziyade, radikal bir ulus-devlet inşasını, toplumsal dönüşümü ve laik-modern bir sistemin yerleşmesini hedeflemiştir. Dolayısıyla, otoriter modelin Türkiye’deki görünümü, bu devrimsel dönüşüm sürecini destekleyen ve rejimin sürekliliğini sağlamak üzere konumlandırılmış bir basın yapısı olarak ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945) uygulanan ekonomik kısıtlamalar, savaş dışı kalma politikasının yarattığı olağanüstü hâl atmosferi ve milli birlik söylemi, basının üzerindeki denetimi pekiştirmiş, kamuoyunun devlet politikalarıyla uyumlu biçimde yönlendirilmesine neden olmuştur.

1946’da çok partili siyasal hayata geçiş, basın alanında kısmi bir açılım yaratmışsa da bu açılım kısa ömürlü olmuştur. Demokrat Parti’nin ilk yıllarında özgürlükçü bir söylemle güçlenen basın, 1950’lerin ortalarından itibaren yeniden baskı rejimiyle karşılaşmıştır. 1954 tarihli Basın Yasası, “devletin itibarını sarsıcı yayın” gibi muğlak kavramlar üzerinden eleştirel gazeteciliği cezalandırmış, 1955’teki 6-7 Eylül Olayları sonrasında ilan edilen sıkıyönetim, basın özgürlüğünü fiilen ortadan kaldırmıştır. Bu süreçte medya, siyasal iktidar mücadelelerinin doğrudan bir uzantısı hâline gelmiş; partizan yayıncılık, kamusal tartışmayı daraltan yeni bir araç olarak işlev görmüştür.

Bu tarihsel dinamikler, Türkiye’de basın-iktidar ilişkisinin ideolojik etkenlerin yanı sıra güvenlik ve istikrar arayışıyla tanımlanan koşullar tarafından da şekillendirildiğini göstermektedir. Her dönemin kendine özgü kriz atmosferi (1920’lerde iç isyanlar, 1930’larda devrimlerin konsolidasyonu, 1940’larda savaş baskısı, 1950’lerde siyasal kutuplaşma) basın özgürlüğünü sınırlayan yapısal bir süreklilik yaratmıştır. Bu nedenle Türkiye’de Habermas’ın kamusal alan modeli hiçbir zaman tam anlamıyla hayata geçememiş, medya eleştirel bir tartışma zemini olmaktan ziyade, devletin modernleşme misyonunu aktaran bir aygıt hâline gelmiştir.

1923-1960 arası dönemin temel karakteristiği, siyasal iktidarlar (CHP’den DP’ye) değişse bile, basını denetim altında tutma refleksindeki yapısal sürekliliktir. Hem siyasal otoriter eğilimlerden hem de tarihsel olarak tekrarlanan güvenlik endişesi ve modernleşme kaygısından beslenen bu yapısal süreklilik, muhalif basını sürekli denetim altında tutmuştur. Nihai olarak bu durum, Türkiye’de özgür, çoğulcu ve eleştirel bir medya geleneğinin kurumsallaşmasının önündeki en temel engel olmuş; basını, kamusal aklın geliştiği özerk bir alan olmaktan çıkarıp siyasal meşruiyetin yeniden üretildiği bir ideolojik araç konumuna indirgemıştır.

Kaynaklar

a. Arşiv Belgeleri

BCA, 30-1-0-0/65-402-6.
BCA, 30-1-0-0/65-403-1.
BCA, 30-10-0-0/85-561-22.
BCA, 30-10-0-0/86-566-14.
BCA, 30-10-0-0/86-570-12.
BCA, 30-18-1-1/13-12-12.
BCA, 30-18-1-1/13-13-5.
BCA, 30-18-1-1/13-22-15.
BCA, 30-18-1-1/13-25-16.
BCA, 30-18-1-2/104-16-12.
BCA, 30-18-1-2/106-58-15.
BCA, 30-18-1-2/106-67-5.
BCA, 30-18-1-2/106-67-6.
BCA, 30-18-1-2/106-69-1.
BCA, 30-18-1-2/121-101-13.
BCA, 30-18-1-2/91-45-8.
BCA, 30-18-1-2/91-65-10.
BCA, 30-18-1-2/92-77-11.
BCA, 30-18-1-2/93-111-10.
BCA, 30-18-1-2/95-63-10.

b. Resmi Kaynaklar

T.C. Resmî Gazete, 26 Ocak 1940.
T.C. Resmî Gazete, 17 Mart 1954, sayı: 8660.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, 4/2, 16 Nisan 1340, s.442-443.
TBMM Zabıt Ceridesi, 10.6.1946, Devre: 7, C. 24, İçtima: 8, s.82-87.
TBMM Zabıt Ceridesi, 4.3.1341, Devre: 2, C. 15, İçtima: 3, s.149.

c. Süreli Yayınlar

Akşam, 29 Ağustos 1955.
Akşam, 30 Ağustos 1955.
Cumhuriyet, 5 Temmuz 1946.
Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946.
Cumhuriyet, 28 Ağustos 1955.
Görüşler, 1 Aralık 1945.
İstanbul Ekspres, 6 Eylül 1955.
İzmir, 28 Temmuz 1946.

Milliyet, 27 Ağustos 1955.
Milliyet, 28 Ağustos 1955.
Milliyet, 7 Eylül 1955.
Tanin, 31 Ekim 1923.
Tanin, 1 Kasım 1923.
Tanin, 3 Aralık 1945.
Tevhid-i Efkar, 30 Ekim 1923.
Tevhid-i Efkar, 31 Ekim 1923.
Tevhid-i Efkar, 1 Kasım 1923.
Ulus, 5 Temmuz 1946.
Ulus, 20 Temmuz 1946.
Vakit, 11 Temmuz 1946.
Vakit, 20 Temmuz 1946.
Vakit, 24 Temmuz 1946.
Yeni Sabah, 25 Temmuz 1946.

d. Kitaplar

Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.

Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye’nin Kurucusu*, (çev. Füsün Doruker), İstanbul, Remzi Kitabevi, 2017.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri Cilt II (1922-1924), (ed. Yüksel Özgen), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2024.

Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Ankara, Bilgi Yayınları, 1999.

Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2018.

Cemil Koçak, *Tek-Parti Döneminde Muhalef Sesler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.

Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt II, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.

Fahir Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul, Kronik Kitap, 2024.

Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2019.

Fred S. Siebert, Theodore Peterson, Wilbur Schramm, “The Authoritarian Theory of The Press”, *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do*, Champaign, University of Illinois Press, 1984, s. 9-38.

Fürüzan Hüsrev Tökin, *Basın Ansiklopedisi*, İstanbul, Kulen Basımevi, 1963.

Halûk Harun Duman, “Cumhuriyet Dönemi (1980 Öncesi)”, (ed. Halûk Harun Duman ve Seçil Banar), *Türk Basın Tarihi*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 147-171.

Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1996.

Hıfzı Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.

- Jürgen Habermas, *Kamusal Hayatın Yapısal Dönüşümü*, (çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar), İstanbul, İletişim Yayınları, 2021.
- Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2019.
- Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2020.
- Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, (çev. Necdet Sander), İstanbul, Altın Kitaplar, 2018.
- M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul, Der Yayınları, 2005.
- Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi-V 1923 Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV 1946-1950 Demokrasiye Geçiş*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Melek Fırat, “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1: Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, Cilt I, (ed. Baskın Oran), İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 576-615.
- Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1998.
- Metin Toker, *Şeyh Said ve İsyanı*, İstanbul, Thales Kitap, 2018.
- Mithat Atabay, *Türk Basın Tarihi*, Edirne, Paradigma Akademi Yayınları, 2015.
- Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1991.
- Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye’nin Dış Politikası*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2023.
- Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, İstanbul, Can Yayınları, 2019.
- Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, İzmir, Ege Üniversitesi Yayınları, 2006.
- e. Makaleler
- Ayla Acar, “Basında ‘Tan Olayı’ - 4 Aralık 1945”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 43, (Mayıs 2013), s.1-22.
- Çağla Kubilay, “Demokrat Parti Döneminde Bir Baskı ve Denetim Mekanizması Olarak Cevap ve Düzeltme Hakkının Kullanımı: Ulus Örneği (1956-1960)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, (Ocak 2014) s. 191-202.
- François Georgeon, “Kemalist Dönemde Türkiye’de Fransızca Yayın Tapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)”, (çev. Niyazi Öktem), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI/17, (Mart 1990), s.321-335.
- İsmail Cem Feridunoğlu, “Çok Partili Siyasi Hayatımızda Medya Siyaset İlişkileri Bağlamında İktidar Olgusu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IX/44, (Haziran 2016), s. 1047-1062.
- M. Bilal Arık, “Karikatür tarihimizde Önemli Bir Dönemeç: Marko Paşa Mizah Gazetesi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, I/12, (Ağustos 2002), s.237-253.

f. Tezler

- Yusuf Özkır, *Hürriyet Gazetesi 1948-2012 Kurumsal Kimlik, Mülkiyet Sahipliği ve Genel Yayın Politikası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012.

g. Çevrimiçi Kaynaklar

Çağatay Benhür, Murat Ardic, “İkdâm Gazetesi”, *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/743/%C4%B0kd%C3%A2m_Gazetesi (27.05.2025).

Şaduman Halıcı, “Yüzellilikler”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/124/Y%C3%BCzellilikler> (26.05.2025).

Extended Summary

This study analyzes the trajectory of the dissident press in Turkey from the proclamation of the Republic in 1923 to the military coup of May 27, 1960. It argues that the Turkish press, from its inception, was not an autonomous power born from public demand for information but was institutionalized as an instrument of the state. This foundational characteristic shaped its development, creating a media landscape where oppositional voices struggled for existence against a persistent state reflex for control. The analysis is framed by the tension between the “authoritarian media model”, which largely defined the reality of the Turkish press, and Jürgen Habermas’s concept of the “public sphere”, which remained an unrealized ideal. The study reveals that this authoritarian model in Turkey was unique; rather than merely preserving a static ruling class, it was deployed to serve a revolutionary, state-building project with the goal of establishing a modern, secular nation-state.

The first major period covered, the single-party era (1923-1945), began with a paradoxical and brief phase of liberalization in the wake of the Republic’s proclamation. The official abolition of censorship in October 1923 created a window for a relatively open press environment where newspapers like Tanin and Tevhid-i Efkâr engaged in critical debates over the new regime’s institutional structure, including the method of its declaration and the powers of the president. This initial potential for a critical public sphere, however, was short-lived. The state perceived this dissent as a threat to its fragile structure and modernizing reforms. The turning point came with the Sheikh Said Rebellion in 1925, which provided the pretext for passing the Takrir-i Sükûn Kanunu (Law on the Maintenance of Order). This law granted the government extraordinary powers, which resulted in the founding of Independence Tribunals that systematically targeted the press, shutting down numerous newspapers and sentencing critical journalists like Hüseyin Cahit Yalçın to exile. This repression was further institutionalized with the 1931 Matbuat Kanunu (Press Law), which, along with indirect economic pressures such as the control of paper allocation and official advertising, created a period of silence that effectively neutralized the dissident press for the next decade. The advent of the Second World War served as a pretext to further intensify these controls, solidifying a monolithic, state-guided press environment.

The inauguration of a multi-party system in 1946 initiated a new, albeit equally complex, era for the press (1946-1960). The founding of the Democrat Party (DP) created widespread expectations for greater freedom, and the early period of DP rule saw genuine democratic openings, including a new, more liberal Press Law that repealed the harshest measures of the 1931 legislation. This led to a significant diversification in the media landscape, with the emergence of new publications and a more pluralistic environment. However, this liberal atmosphere proved to be fragile. As the DP consolidated its power, its tolerance for criticism waned. The government enacted a new restrictive press law in 1954, which criminalized vaguely defined offenses such as damaging the state's "political or financial reputation". This legislation became the primary tool for a new wave of repression. The anti-Greek riots of September 6-7, 1955, provided the government with a pretext to declare martial law and impose sweeping bans, shutting down major newspapers like *Ulus* and paralyzing the Istanbul press. In this period, the press became highly partisan, acting as direct mouthpieces for political parties and reflecting the deep political polarization of the era. In the final years before the 1960 coup, the DP government intensified its crackdown, systematically censoring news about student protests and other signs of social unrest, thereby eliminating the press's public oversight function.

The study's central finding is the remarkable continuity of the state's desire for media control, a reflex that persisted whether the single-party CHP or the multi-party DP was in power. This structural persistence, where the press was consistently treated as an instrument to be controlled rather than a watchdog to be respected, stands as the primary impediment to the institutionalization of a free, pluralistic, and critical media tradition in Turkey.